

ამიერკავკასიის ქვეყნების ადმინისტრაციული დაყოფა ოსმალთა ბატონობის დროს (1578-1603)

რეზიუმე

1578-1590 წწ. ოსმალეთ-ირანის ომების შედეგად ოსმალებმა დაიპყრეს ამიერკავკასიის აღმოსავლეთი და ირანის დასავლეთი ნაწილი, და შეუდგნენ თავიანთი წესების დანერგვას დამორჩილებულ ქვეყნებში.

1578 წლის 24 აგვისტოს ოსმალეთის ჯარებმა თბილისი დაიკავეს. ოსმალებმა აქ გააუქმეს სამეფო ხელისუფლება. ქართლის დაპყრობას მოჰყვა თბილისის (ქართლის) საბეგლარბეგოს დაარსება. ოსმალებმა გორში სანჯაყი დააარსეს.

1584 წელს ოსმალებმა დაიპყრეს დმანისი და ლორე. ლორეს ციხე-სიმაგრე საბეგლარბეგოს წარმოადგენდა, 1592 წლის შემდეგ სანჯაყად აქციეს და ჩილდირს დაუქვემდებარეს. ოსმალური წყაროების მიხედვით: “ახალციხის, არტაანისა და ჭოროხის ყელზე მდებარე ტერიტორიების გაერთიანების შედეგად შეიქმნა ერთი ახალი საბეგლარბეგო ჩილდირის ეიალეთის სახელწოდებით“, ხოლო უზუნარშილის ცნობით – ოლთისისა და არტაანის გაერთიანების შედეგად. ძირითადად გააერთიანეს სამცხეში სხვადასხვა დროს დაპყრობილი ტერიტორია და აქ ოსმალური მართვა-გამგეობა დააწესეს.

ოსმალთა ოკუპაციის დროს საბეგლარბეგოები დაარსებულ იქნა შირვანში, დარუბანდში, ვანში, ერევანში და განჯა-ყარაბაღში. XVI-XVII საუკუნეების ოსმალური წყაროების მიხედვით, სომხეთის რეგიონი იყოფოდა შემდეგ ადმინისტრაციულ ერთეულებად (ეიალეთი ან ვილაიეთი): ერზურუმი, ვანი, ყარსი, რუმი (სებასტია) და დიარბაქირი.

ამიერკავკასიის ქვეყნებში ოსმალეთის მმართველობა დაფუძნებული იყო სამხედრო ძალაზე, რამაც გამოიწვია ადგილობრივი მოსახლეობის მზარდი წინააღმდეგობა, რადგან ისინი ცდილობდნენ ოსმალთა ბატონობისაგან განთავისუფლებას.

საკვანძო სიტყვები: ამიერკავკასიის ქვეყნების მდგომარეობა, ოსმალური მართვა-გამგეობა.

1578 წელს ოსმალეთის სულთანმა მურად III-მ (1574-1595 წწ.) ირანის წინააღმდეგ განაახლა ომი და ამ ომში ოსმალეთის ლაშქრის მთავარსარდლად დანიშნა ლალა მუსტაფა ფაშა. 1578 წლის 5 აპრილს ლალა მუსტაფა ფაშამ სტამბოლი დატოვა და მრავალრიცხოვანი ლაშქრით ირანის წინააღმდეგ საომრად გაემართა. მას დავალებული ჰქონდა აღმოსავლეთ ამიერკავკასიის ქვეყნების დაპყრობა და მისი ოსმალეთისათვის დამორჩილება. 1578 წლის 9 აგვისტოს ჩილდირის ველზე ოსმალებსა და ირანელებს შორის მოხდა დიდი ბრძოლა. ჩილდირის ბრძოლა მეტად ცხარე ხასიათს ატარებდა და ოსმალთა გამარჯვებით დამთავრდა (მ. სვანიძე, 1971, 100-108; B. Küçüköğlu, 1993, 30; İ. H. Danişmend, 1948-1956, 22; M. Cezar, M. Sertoğlu, 1957-1959, 1321).

ჩილდირის ბრძოლის მეორე დღეს, ე.ი. 10 აგვისტოს, როდესაც გაირკვა, რომ გამარჯვება ოსმალებს ხვდა წილად, მანუჩარმა გადაწყვიტა ოსმალებისათვის მოჩილება გამოეცხადებინა. მანუჩარისა და ლალა ფაშას მოლაპარაკებიდან ირკვევა, რომ მანუჩარი მოითხოვდა ოსმალებისაგან ეცნოთ იგი სამცხე-საათაბაგოს პოლიტიკურ საზღვრებში მოქცეული ქვეყნის მთავრად. ლალა მუსტაფა ფაშა

ათაბაგის სახლის წევრებს (მანუჩარსა და ყვარყვარეს) სანჯაყებს უწყალობებდა, ხოლო დანარჩენებს (მის ძმას ბექასა და დედამისს დედისიმედს) – მიწებს ხასისა და ზეამეთების საფუძველზე, ე.ი. ათაბაგის სახლის წევრებს ქრისტიანობით და არა მაჰმადიანობით უმტკიცებდა მიწის ნაკვეთებს, რაც მეტად იშვიათი მოვლენა იყო ოსმალეთში (მ. სვანიძე, 1971, 108; İ. H. Danişmend, 1948-1956, 22; M. Cezar, M. Sertoğlu, 1957-1959, 1321).

1578 წლის 24 აგვისტოს ოსმალთა ლაშქარმა თბილისი დაიკავა. ამ დროს ქართლის გამგებლად გამაჰმადიანებული დაუდ ხანი იჯდა. ოსმალებმა აქ სამეფო ხელისუფლება გააუქმეს და თავისი წესების შემოღებას შეუდგნენ. ქართლის დაპყრობას კი თბილისის (ქართლის) საბეგლარბეგოს დაარსება მოჰყვა. მის გამგებლად ლალა მუსტაფა ფაშამ კასტამონიის სანჯაყ-ბეგი სოლაქ ფერჰად ფაშას ძე მეჰმედ ბეგი დანიშნა. ოსმალებმა თბილისის საბეგლარბეგოსთან ერთად გორში სანჯაყი დააარსეს და მის სანჯაყ-ბეგად ჰუსეინ ბეგი დანიშნეს (J. Hammer, 1834-1849, 85; İ. H. Danişmend, 1948-1956, 23; M. Cezar, M. Sertoğlu, 1957-1959, 1323).

ოსმალებმა ქართლში თავიანთი წესების დანერგვა დაიწყეს და ქართლის აღწერას შეუდგნენ. მაგრამ ქართველმა ხალხმა, სიმონ მეფის მეთაურობით, დამპყრობლების წინააღმდეგ სამკვდრო-სასიცოცხლო ბრძოლა გააჩაღა და მტერს ქვეყნის გაოსმალებაზე ხელი ააღებინა. ჩანს, ამ დროს ოსმალებმა ვერ შეძლეს ქართლის მთლიანი აღწერა და თბილისის დავთრის შედგენა. თურქმა ისტორიკოსმა მ. ფ. ქირზიოღლუმ, რომლის აზრით, ამ პერიოდში ოსმალებმა ქართლი აღწერეს და თბილისის დავთარი შეადგინეს, ვერ მოიძია ეს დავთარი ოსმალეთის არქივებში (M. F. Kirzioğlu, 1976, 295; ც. აბულაძე, 1979, 62). ოსმალები ქართლის აღწერას შეუდგნენ, მაგრამ გვგონია, რომ მთლიანად ვერ აღწერეს. ჩვენს ვარაუდს სარწმუნოდ ხდის ი. ჰ. უზუნჩარშის ნაშრომში – Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı, მოტანილი ცნობა: „ახლადდაპყრობილი ქვეყნის აღწერაში აჩქარება დაუშვებელია. დაპყრობილების მისანდობად უნდა შორსმჭვრეტელურად იმოქმედო. აი, სარდალმა ფერჰად ფაშამ როგორც კი დაიპყრო საქართველო და აზერბაიჯანი, მისი აღწერა დააწყებინა, რამაც ხალხის აღშფოთება გამოიწვია, რის გამო იძულებული გახდნენ თავი დაენებებინათ, ვიდრე ხალხის ნდობა არ მოიპოვეს“ (ისტორიკოსი ემყარება 1588 წლის ამბების შემცველ „მუჰიმე დავთარს“) (ც. აბულაძე, სიმონ მეფის არზა სულთან მურად III-ისადმი, 155-156; İ. H. Uzunçarşılı, 1948, 108).

ჩვენს სიძველეთსაცავებში ამ პერიოდის ქართლის შესახებ არა სახის ოსმალური ოფიციალური დოკუმენტი არ იძებნება. ყველაფერი ეს გვაფიქრებინებს, რომ ფისკალური მიზნით ქართლის მთლიანი აღწერა ვერ მოხერხდა, რომ სიმონ მეფის არზის შედგენის დროს „სრულიად ქართლის“ დავთარი, როგორც ოფიციალური დოკუმენტი, არ არსებობდა, და თუ არსებობდა, მას იურიდიული ძალა არ ჰქონდა ქართლის მეფისათვის, წინააღმდეგ შემთხვევაში, სულთნის უზენაეს სამეფო კარზე გაგზავნილ წერილში დასახელებული იქნებოდა ოსმალური სამხედრო-ადმინისტრაციული ერთეულები: ვილაიეთი, სანჯაყი, ლივა, ნაჰიე და არა ფეოდალური საქართველოსათვის ნიშანდობლივი ციხე და მისი შემოგარენი; თითოეულ სოფელთან მითითებულ იქნებოდა შემოსავალი და არ იქნებოდა მხოლოდ სახელების ჩამოთვლა; აღარას ვამბობთ გამოთქმაზე „ჩემი აზნაურები“, რადგან სოციალური ფენების აღმნიშვნელი ქართული ტერმინები „თავადი“ და „აზნაური“ ბევრჯერ გვხვდება თვით სულთნის მიერ გამოცემულ საბუთებში“ (ც. აბულაძე, სიმონ მეფის არზა სულთან მურად III-ისადმი, 155-156).

1588 წელს სიმონ მეფესა და ოსმალეთის სარდალ ფერჰად ფაშას შორის ზავი დაიდო. საზავო ხელშეკრულებიდან ირკვევა, რომ ოსმალეთი ცნობდა სიმონ I-ს ქართლის მეფედ, აღიარებდა მის მემკვიდრეობით უფლებას და კისრულობდა არ ჩარეულიყო მის საქმეებში. ხსენებულ დოკუმენტში ვკითხულობთ: „შენს (სიმონ მეფის) უფლებაში მყოფი შენი ქვეყანა უწინდებურად შენს ხელში იყოს, შთამომავლობიდან შთამომავლობამდე იყავ მისი მფლობელი და სხვა ვინმეს ამაში ხელი არ ჰქონდეს და (ამ საქმეში) არ ჩაერიოს“. საყურადღებოა, აგრეთვე, ის, რომ სულთანი სიმონ I-ს ქრისტიანობით უნარჩუნებდა მმართველობას, მურად III სიმონ I-ს შემდეგნაირად მიმართავდა: „იესოელთა დიდებული

თავადების სიამაყე, მესიელთა ხალხში წარჩინებულთა რჩეულო, ქრისტეს მადიარებელ გვარტომთა საქმეების კეთილად წარმმართველო ქართლის ქვეყნის მფლობელო სიმონ ხან“ (მ. სვანიძე, 1971, 177).

ოსმალეთის მიერ სიმონ I-ის ქრისტიანობით ქართლის მეფედ ცნობა ქართველი ხალხის გამარჯვება იყო, რადგან ქრისტიანობის შენარჩუნება ქართველობასთან (ქართულ სოციალურ-პოლიტიკურ სისტემასთან) იყო დაკავშირებული (მ. სვანიძე, 1971, 177).

ხელშეკრულების ანალიზიდან ირკვევა, რომ ქართლის სამეფოსა და ოსმალეთს შორის დადებული ბავი დაფუძნებული იყო *Uti possidetis* პრინციპზე, ე.ი. ოსმალეთი ინარჩუნებდა იმ ტერიტორიებს, რომელიც მას დაპყრობილი ჰქონდა ომის შედეგად. ვინაიდან ზავის დადების დროისათვის ოსმალებს, ფაქტიურად, ქართლში მხოლოდ მთავარი ციხე-ქალაქები ეკავათ, ამიტომ ქართლის ციხეებში კვლავ ოსმალთა გარნიზონები რჩებოდნენ და სიმონ მეფის ხელისუფლება ქართლის დანარჩენ ტერიტორიაზე ვრცელდებოდა. ფარსადან გორგიჯანიძის სიტყვებით: ‘ბატონ სვიმონ ქართლში მეფობდა, მაგრამ ციხეები ურუმთ ეჭირათ’ (მ. სვანიძე, 1971, 178; ფარსადან გორგიჯანიძის ისტორია, 1925, 13). სულთანმა მურად III-მ დაამტკიცა ზავის პირობები და სიმონ მეფის სახელზე გაიცა უმაღლესი ხელშეკრულება „აჰდ-ნამე-ი ჰუმაიუნ“ („უავგუსტოესის ფიცის წიგნი“ ან „უავგუსტოესის ხელშეკრულება“) (მაჰ აბასი, 1973-1974, 152).

ალექსანდრე კახთა მეფემ ოსმალთა სარდალს მოჩილება გამოუცხადა. ლალა მუსტაფა ფაშა ალექსანდრე მეფისაგან მოითხოვდა მორჩილებასა და „ისლამით გაპატიოსნებას“, ხოლო სამაგიეროდ ჰპირდებოდა, რომ მისი ქვეყანა გადაურჩებოდა „ძარცვასა და იავარყოფას“. ისკანდერ მუნშის და შერეფ ხან ბითლისელის ცნობით, ალექსანდრე კახთა მეფეს ოსმალეთის სასარგებლოდ „ბაჟო ხარაჯა“ უნდა გადაეხადა. კახეთი ამ დროს ერთადერთი „საქართველო“ იყო, სადაც არც „ოსმალთა“ იყო, არც „ციხილბაშობა“ (ვ. გაბაშვილი, 1958, 70).

დასავლეთ საქართველოს სამეფო-სამთავროები (იმერეთი, სამეგრელო, გურია) ოსმალეთის მოხარკე ქვეყნები იყვნენ. ამასთანავე, ისინი ხარკს ყოველწლიურად კი არ იხდიდნენ, არამედ 2-3 წელიწადში ერთხელ, ზოგჯერ კი – სულთანი ათავისუფლებდა მათ ამ გადასახადისაგან. დასავლეთ საქართველოს მეფე-მთავრები ქვეყანაში სრული დამოუკიდებლობით სარგებლობდნენ (მ. სვანიძე, 186).

სამცხე-საათაბაგოს დასავლეთ ნაწილში ოსმალები ჯერ კიდევ XVI ს-ის პირველ ნახევარში შეუდგნენ ოსმალური მიწათმფლობელობისა და მიწათსარგებლობის წესების შემოღებასა და ქვეყნის სანჯაყებად დაყოფას, ხოლო სამცხის აღმოსავლეთ ნაწილში კი ცვლილებები მოხდა ლალა მუსტაფა ფაშას ლაშქრობის დროს. სულთნის თვალსაზრისით, საჭირო იყო სამცხეში შექმნილი სანჯაყების გაერთიანება და ერთი საბეგლარბეგოს (საფაშოს) დაარსება. მანუჩარი გამაჰმადიანდა. მას მუსტაფა ეწოდა და სულთნისაგან ბეგლარბეგობა (ფაშობა) მიიღო. ოსმალეთის სულთანმა გამაჰმადიანებული მანუჩარი (მუსტაფა) ჩილდირის ბეგლარბეგად დანიშნა. ოსმალური წყაროების მიხედვით: “ახალციხის, არტაანისა და ჭოროხის ყელზე მდებარე ტერიტორიების გაერთიანების შედეგად შეიქმნა ერთი ახალი საბეგლარბეგო ჩილდირის ეიალეთის სახელწოდებით“, ხოლო უზუნჩარშილის ცნობით – ოლთისისა და არტაანის გაერთიანების შედეგად (მ. სვანიძე, 131-132; İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, 289). ძირითადად გააერთიანეს სამცხეში სხვადასხვა დროს დაპყრობილი ტერიტორია და აქ ოსმალური მართვა-გამგეობა დააწესეს.

XV-XVI საუკუნეებში ოსმალეთის იმპერიაში რეგულარულად ტარდებოდა ქვეყნის აღწერა და დავთრის შედგენა. ეს ღონისძიება უმთავრესად დაკავშირებული იყო დაპყრობილი ქვეყნების ინკორპორაციასთან, იქ ადგილობრივი წყობილების გაუქმებასთან, ოსმალური სოციალურ-ეკონომიკური სისტემის დამყარებასთან და ამ ქვეყნებიდან, გადასახადების გაწერის გზით, სახელმწიფო შემოსავლის ზრდასთან. ოსმალეთში დავთარი ეწოდებოდა ადმინისტრაციულ და საფინანსო წიგნებს, რომლებიც შეიცავდა ჩანაწერებს, ოქმებს, დაწვრილებით აქტებს. მათ ჰქონდათ აღწერის (რეგისტრაციის) ხასიათი. აღწერის შედეგად დგებოდა ორი სახის დავთარი: პირველი გვიჩვენებდა გადასახადებს

მათი წყაროების დეტალური მითითებით. ეს იყო „დიდი დავთარი“ (mufassal defteri), მეორეში „მცირე დავთარში“ (icmal defteri) – აღნიშნული იყო წლიური შემოსავლის განაწილება მხედართა შორის. ეს დავთრები არამარტო განსაზღვრავდნენ ცალკეული გლეხისაგან ასაკრეფი გადასახადების რაოდენობას, არამედ მათ იყენებდნენ აგრეთვე როგორც ოფიციალურ საბუთებს, რომელთა მიხედვითაც წესდებოდა მიწისმფლობელობისა და მიწათსარგებლობის იურიდიული ნორმები. დიდ დავთარს, როგორც წესი, წამძღვარებული ჰქონდა კანუნ-ნამე (კანონთა წიგნი), რომელშიც ფიქსირებული იყო ქვეყნის მოსახლეობის უფლება-მოვალეობანი საგადასახადო სისტემის შემოღებასთან დაკავშირებით (ც. აბულაძე, 1979, 12; მ. სვანიძე, 1963, 103-106).

1595 წელს „გურჯისტანის ვილაიეთის დავთარს“ წინ უსწრებდა სხვა „გურჯისტანის დავთრები“, რომლებიც ოსმალებმა უფრო ადრე (XVI საუკუნის 70-იან წლებში) შეადგინეს. 1595 წლის „გურჯისტანის დავთარში“ ხშირად გვხვდება გამოთქმა „ძველი და ახალი დავთარი“ (მ. სვანიძე, 1971, 194).

„გურჯისტანის ვილაიეთის დავთრის“ მიხედვით, სამცხე-საათაბაგო 8 სანჯაყად (ლივა) იყო დაყოფილი: ახალციხე, ხერთვისი, ახალქალაქი, ჩაღდირი, ფოცხოვი, პეტრა, ფანაკი და დიდი არტაანი. ეს სანჯაყები სულ 28 რაიონისაგან (ნაჰიე) შედგებოდა. ნაჰიე, თავის მხრივ, რამდენიმე სოფელსა (კარიე) და დასახლებულ პუნქტს აერთიანებდა. სულ „დავთრის“ მიხედვით, სამცხე საათაბაგოში 1160 სოფელი შედიოდა (მ. სვანიძე, 1971, 195).

როგორც ცნობილია, 1582 წელს ოსმალეთის სულთანმა მურად III-მ ოსმალეთის ლაშქრის მთავარსარდლად დანიშნა რუმელიის ბეგლარბეგი ფერჰად ფაშა.

1584 წელს ოსმალებმა დაიპყრეს დმანისი და ლორე. 1584 წელს ლორეს ციხე-სიმაგრე საბეგლარბეგოს წარმოადგენდა, 1592 წლის შემდეგ სანჯაყად აქციეს და ჩილდირს დაუქვემდებარეს. ლორეს ბეგლარბეგად დანიშნეს მორეას სანჯაყ-ბეგი ბოსნიელი ფითუხ ალი-ბეგი. სტამბოლის პრემიერ-მინისტრის არქივში აღმოჩნდა მხოლოდ ლორეს დავთარი, შედგენილი მურად III-ის დროს, 1595 წელზე უფრო ადრე. მ. ფ. ქირზიოღლუს ცნობით, ლორეს საბეგლარბეგო იყოფოდა შემდეგ სანჯაყებად (M. F. Kirzioğlu, 1976, 295): 1. ლორეს სანჯაყი; 2. ახტალას სანჯაყი; 3. ფენბექის სანჯაყი; 4. თაშირის სანჯაყი; 5. არფალის სანჯაყი.

ოსმალებმა დმანისის ბეგლარბეგად დანიშნეს სემენდ ფაშა. მათ ძველი ციხეებიც შეაკეთეს და ახალიც ააგეს დმანისში, სადაც 12000-ზე მეტი მეციხოვნე ჩააყენეს. ბულგარეთში, კირილესა და მეთოდეს სახელობის სახალხო ბიბლიოთეკაში, დაცულია დმანისის თებქერე – დათარიღებული 1600-1601 წლით (ც. აბულაძე, სიმონ მეფის არზა..., 155).

1579 წელს ოსმალებმა დააარსეს ყარსის ეიალეთი, რომელიც შედგებოდა შემდეგი სანჯაყებისაგან: არტაანი, ჰოჭუვანი, ზარუშადი, გეჩვანი (კეჩივანი), კალიზმანი.

1583 წლის ბაფხულში ოსმალებმა ფერჰად ფაშას სარდლობით აღმოსავლეთ სომხეთი და კერძოდ, ერევნის ციხე დაიპყრეს. ერევნისა და მისი მიდამოების დაპყრობის შემდეგ ფერჰად ფაშამ ერევნის საბეგლარბეგო დააარსა და მის გამგებლად ჯიგალ ზადე სინან ფაშა დანიშნა. ოსმალები შეუდგნენ ერევნის ციხის მშენებლობა-შეკეთებას და აქ თავისი მართვა-გამგებლობის დამყარებას. მ. ფ. ქირზიოღლუს ცნობით, ოსმალებმა 1591 წელს შეადგინეს ერევნის ვილაიეთის „დიდი დავთარი“ (ც. აბულაძე, 1979, 63; M. F. Kirzioğlu, 1976, 391) და 1595 წელს ამავე ვილაიეთის „იჭმალ დავთარი“. ერევნის ვილაიეთის დიდი დავთარი შედგებოდა 7 სანჯაყისაგან (M. F. Kirzioğlu, 1976, 348). ესენია:

- 1) შარური;
- 2) ნახიჭევანი;
- 3) ორდუბადი.

დანარჩენი 4 სანჯაყი, ძირითადად ერევნის (ჩუქურსაად) რეგიონის კაზებია.

- 4) ერევნის კაზა. იყოფოდა შემდეგ ნაჰიებად:

1. ერევანი; 2. ქერფი; 3. გარნი; 4. ვადი; 5. აბარანი; 6. შარაბჰანე.

5) არალიქის კაზა. ნაჰიე მოხსენიებული არ არის.

6) თალინის კაზა. იყოფოდა შემდეგ ნაჰიებად:

1. არმაჯი (ყოფილი არმაჯირი);

2. ეშნეჟი (ეშნეჟის სახელწოდების ორი ნაჰიე არის).

7) ახჩაქალას კაზა. ნაჰიე არ აქვს.

არაქელ თავრიზელის ცნობით, აღმოსავლეთ სომხეთი ოსმალთა მოძალადების გამო გამოუვალ მდგომარეობაში აღმოჩნდა, ამიტომ მცხოვრებლები იძულებული გახდნენ ირანში გაქცეულიყვნენ. მე-16 საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში აღმოსავლეთ სომხეთის ხალხების ჩაგვრამ გაუგონარ მასშტაბებს მიაღწია. ქვეყანაში გადასახადები გასამკაცდა. აღმოსავლეთ სომხეთის ხალხები თურქი ფაშების მძიმე უღელქვეშ იტანჯებოდნენ (მუსტაფა ნაიმას ცნობები..., 1979, 25).

მე-16 საუკუნის მეორე ნახევარში ოსმალეთმა, რომლის პოლიტიკურ ბატონობაში იმყოფებოდა დასავლეთ სომხეთი, მიაღწია თავის პოლიტიკურ და სამხედრო ძლიერების ზენიტს. ეს იყო ვრცელი აზიური იმპერია, რომლის საზღვრები ევროპასა და აზიამდე აღწევდა. თურქული წყაროების მიხედვით, XVI-XVII საუკუნეებში სომხეთის რეგიონი იყოფოდა შემდეგ ადმინისტრაციულ ერთეულებად (ეიალეთი ან ვილაიეთი) – ერზურუმი, ვანი, ყარსი, რუმი (სებასტია) და დიარბექირი (M. K. Зырян, 1974, 25).

პირველწყაროებიდან ცნობილია, რომ 1590 წლის ზაფმა აზერბაიჯანი დაყო ოსმალეთისა და სეფიანთა სახელმწიფოებს შორის, რომლის თანახმად, აზერბაიჯანის დიდი ნაწილი გადავიდა ოსმალთა ფეოდალების განკარგულებაში. ოსმალეთის მფლობელობაში შევიდა – შირვანი, ყარაბაღი, თავრიზი, – მთელი თავისი რაიონებით, სერაბი, მერაღა და სხვა დანარჩენი, რომლებიც მათგან დასავლეთით მდებარეობდა. სეფიანთა შემადგენლობაში შევიდა ხალხალი, არდებილი, ყარაჯადაღი და ტალიში (A. A. Рахмани, 1981, 41).

ოსმალთა ოკუპაციის დროს შირვანი და დარუბანდი გამოყოფილ იქნა ცალკეულ საბეგლარბეგოებად თავიანთი დაქვემდებარებული რაიონებით (სანჯაყებით). თურქი ისტორიკოსების ცნობით, შირვანის შემადგენლობაში შედიოდა 14 სანჯაყი. ესენია: ლახიჯი, აგდაში, კაბალა, სალიანე, დერდავი, შექი, ბადკუ, სე'დარი, კარაულუსი, დიგუ, სარიანი, ოსმანი, ხუდადი, მაჰმუდაბადი (ბოლოს, მე-15 სანჯაყი გახდა არეში, რომელიც გამოყოფილ იქნა დამოუკიდებელ სამმართველოდ). დარუბანდის რეგიონი შედგებოდა შემდეგი სანჯაყებისაგან: შავურანი, ახმი, კუბა, მუსკური, კურე, ჩირაგი, როსტა. შირვანის 14 სანჯაყად, ხოლო დარუბანდის 7 სანჯაყად დაყოფას წერს – ბ.ბ. ბარტოლდი. შირვანში გამგებლად ოსმან ფაშა დანიშნეს. შირვანში, დამპყრობელმა დაპირების მიუხედავად არ დაუშვა ადგილობრივი დინასტიის დაბრუნება ხელისუფლების სათავეში (A. A. Рахмани, 1981, 40).

1585 წელს ოსმალეთის ლაშქარმა თავრიზი აიღო. ოსმალებმა თავრიზის ციხე-ქალაქი გაამაგრეს და შიგ მცხოვრებნი ჩააყენეს. 1585 წლიდან მოყოლებული თავრიზი 1603 წლამდე ოსმალთა ხელთ იმყოფებოდა (მ. სვანიძე, 163). ინგლისელი ორიენტალისტის ბ. ლუისის ცნობით, თავრიზის ვილაიეთის იჯმალ დავთარი დათარიღებულია 1597-98 წლით (B. Lewis, 1963, 3). ოსმალეთი, ჯერ კიდევ ირანთან დაზავებამდე, სადაც ეს შესაძლებელი იყო, დაუინტერესოებდა საკუთარი სოციალურ-პოლიტიკური სისტემის შემოღებას. დაპყრობილი ქვეყნებიდან ჩამოყალიბდა ვანისა და თავრიზის ვილაიეთი – ოსმალეთის სახელმწიფოს კიდევ ერთი ადმინისტრაციული ერთეული, რომელიც შედგა აქამდე სეფიანთა სახელმწიფოში შემავალი აზერბაიჯანისა და აღმოსავლეთ სომხეთისაგან.

სულთანი ფერჰად ფაშას მოღვაწეობით არ იყო კმაყოფილი. განსაკუთრებით აწუხებდა სულთანს სამცხეში შექმნილი მდგომარეობა. ამიტომ მან ფერჰად ფაშა გადააყენა და მის ნაცვლად დანიშნა ოზდემირ ოღლუ ოსმან ფაშა. 1586 წელს ოზდემირ ოღლუ ოსმან ფაშას გარდაცვალების შემდეგ, აღმოსავლეთში მთავარსარდალად მეორედ დაინიშნა ფერჰად ფაშა (მ. სვანიძე, 163).

1588 წლის 1 სექტემბერს ოსმალეთის მთავარსარდალმა ფერჰად ფაშამ დაიპყრო განჯა. განჯას ციხე-სიმაგრე, რომელსაც 43 დღის განმავლობაში აშენებდნენ, შემდგომში ყოფილი “ყარაბაღის

ვილაიეთის“ ცენტრი გახდა და განჯა-ყარაბაღის ეიალეთის სახელი დაარქვეს. განჯის ბეგლარბეგად დანიშნეს სოხუმელი ჩერქეზი ჰაიდარ ფაშა. ქირზიოღლუს ცნობით, ოსმალებმა 1593 წელს შეადგინეს განჯა-ყარაბაღის ვილაიეთის „დიდი დავთარი“ და 1595 წელს ამავე ვილაიეთის „იჯმალ დავთარი“ (M. F. Kirzioğlu, 1976, 392).

აზერბაიჯანის დასავლეთი რეგიონების უმრავლესობა გადასცეს ქურთ ფეოდალებს, რომლებმაც ოსმალებს მხარი დაუჭირეს. ოსმალთა ოკუპაციის დროს რეგიონები მაკუ, ორდუბადი და შარური გაცემულ იქნა ქურთული ტომის მაჰმუდის ფეოდალებისათვის თიმარის სახით. ურმის რეგიონს მართავდა ალი ბეგი, რომელიც ბერადუსტის ქურთული ტომიდან იყო. ხოი და მისი მიდამოები გაცემულ იქნა შაჰ-ყული ბელილანის შვილების მმართველობაში. ამირ-ბეგ მურკი მარაგის რეგიონს დიდხანს მართავდა (A. A. Рахмани, 1981, 41).

შაჰ აბასის გამეფების შემდეგ, მისი ერთ-ერთი მთავარი ამოცანა იყო შეენწყვიტა ომი ოსმალეთთან და დაედო ზავი. 1590 წლის 21 მარტს სტამბოლში, ხანგრძლივი მოლაპარაკების შედეგად, ირანსა და ოსმალეთს შორის ხელმოწერილ იქნა საზავო ხელშეკრულება, რომლითაც აღმოსავლეთ საქართველო, აღმოსავლეთ სომხეთი, მთელი ჩრდილოეთ და სამხრეთ აზერბაიჯანი (არდებილისა და ტალიშის გამოკლებით), ქურთისტანი და ლურისტანის ნაწილი ოსმალეთს დარჩა. შაჰ აბასმა სტამბოლში მძევლად გაგზავნა თავისი უფროსი ძმის ჰამზა-მირზას ვაჟიშვილი ჰაიდარ-მირზა (შაჰ აბასი, 153).

ომის დროს ფართომასშტაბიანი თავდასხმის განხორციელებად რეგიონებში, მჭიდროდ დასახლებული მოსახლეობა თავიანთი მიწებიდან გარბოდა და მყუდრო თავშესაფარს ეძებდა. ირკვევა, რომ ძირითადად თავრიზისა და მისი მიდამოებიდან ირანის შიდა ნაწილში – შირვანი, განჯა და ყარაბაღიდან კახეთში – ალექსანდრე ხანის ქვეყანაში სახლდებოდნენ. როგორც კი ომი დამთავრდა, დაპყრობილი რეგიონების მოწესრიგებისა და უსაფრთხოების უზრუნველყოფის შემდეგ მუჰაჯირების დიდი ნაწილი სამშობლოში დაბრუნდა. როგორც ცნობილია, განჯისა და ყარაბაღის დაპყრობის დროს კახეთში გადასახლდა 2000 ოჯახი (B. Kütükoğlu, 1993, 234-235).

თურქეთის ბატონობის ქვეშ მყოფი ამიერკავკასიის მოსახლეობის ნაწილი ირანულ-ყიზილბაშური ორიენტაციის გზას ადგა და ირანელთა შემწეობით ცდილობდა თურქეთის ბატონობისაგან განთავისუფლებას. სომეხი ისტორიკოსის არაქელ თავრიზელის ცნობით, „მრავალი თავადი და მოხელე, აზერბაიჯანელი, მაჰმადიანი და ქრისტიანი სპარსეთის შაჰთან მიდიოდა, რადგან ქვეყანას ოსმალთა რასა სასტიკად ჩაგრავდა, მძიმე გადასახადებით ბეგრავდა, ათასგვარად აწამებდა არამართო სომხებს, არამედ ქართველებსა და მუსლიმებს. ეს შევიწროებანი მათ სპარსეთის შაჰის ხელში აგდებდა, რომელიც თითქოს მათ ეხმარებოდა ოსმალეთის მონობიდან გათავისუფლებაში (Аракел Даврижеци, 1973, 405).

გამოყენებული ლიტერატურა

აბულაძე ც., ჩილდირის ეიალეთის ჯაბა დავთარი 1694-1732 წწ., თბილისი, 1979.

აბულაძე ც., სიმონ მეფის არზა სულთან მურად III-ისადმი, მრავალთავი, ხელნაწერთა ინსტიტუტის ნაშრომი, ტ. 7.

გაბაშვილი გ., ქართული ფეოდალური წყობილება XVI-XVII სს., „გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი“, თბილისი, 1938.

მუსტაფა ნაიმას ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ, თურქულიდან თარგმნა ნ.

შენგელიამ, თბილისი, 1979.

საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, თბილისი, 1973, ტ. 4.

სვანიძე მ., საქართველო-ოსმალეთის ურთიერთობის ისტორიიდან XVI-XVII საუკუნეებში, თბილისი, 1971.

სვანიძე მ., ოსმალეთის იმპერიის ადმინისტრაციული წყობა და პროვინციული მართვა-გამგებლობა XVI საუკუნეში, მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიის საკითხები, თბილისი, 1963. ფარსადან გორგიჯანიძის ისტორია, ს. კაკაბაძის გამოცემა, „საისტორიო მოამბე“, ნაკვ. II, 1925.

შაჰ აბასი (ისტორიული დოკუმენტებისა და მიმოწერის კრებული) გამოსცა დოქტორ აბდოლჰოსეინ ნავაიმი, ტ. I, II, თეირანი, 1973-1974 წ.

შენგელია ე., ოსმალური დოკუმენტური წყაროები ამიერკავკასიის ქვეყნების ისტორიისათვის, კავკასიურ-აღმოსავლური კრებული, 1962.

Даврижецы Аракел, Книга Историй, перевод с арянского, предисловие и комментарии Л. А. Ханларяна, Москва, 1973.

Зулалян М. К, Западная Армения в XVI-XVII веках, Ереван, 1974.

Рахмани А. А., Азербайджан в конце XVI и в XVII веках (западные и северные области Азербайджана), Баку, 1981.

Cezar M., Sertoğlu M., Mufasssal Osmanlı Tarihi, İstanbul, c. III, 1957-1959.

Danişmend İ. H., İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, İstanbul, c. III, 1948-1956.

Hammer J., Histoire de l'Empire Ottoman, v.VII, Paris, 1834-1849.

Kırzioğlu M. F., Osmanlılar'ın Kafkas Ellerini Fethi 1451-1590, Ankara, 1976.

Kütükoğlu B., Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri, 1578-1612, İstanbul, 1993.

Lewis B., Registers on Iran and Adharbayjan in the ottoman Defter-i Khagânî. Melanges A. Masse, Teheran, 1963.

Uzunçarşılı İ. H., Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı, Ankara, 1948.

Uzunçarşılı İ. H., Osmanlı Tarihi, c. III, k. 2.

ADMINISTRATIVE DIVISION OF THE SOUTHERN CAUCASUS STATES DURING THE OTTOMAN DOMINION (1578-1603)

As a result of the 1578-1590 Ottoman-Iranian war the Ottomans occupied the eastern part of the South Caucasus and the western part of Iran and embarked upon implanting their laws in the subjugated countries.

In 1578, August 24, the Ottoman troops occupied Tbilisi. The Ottomans abolished the royal rule here. The occupation of Kartli was followed by introducing the institution of a Beglarbeg of Tbilisi (Kartli). Simultaneously the Ottomans set up a Sandjak in Gori.

In 1584, Ottoman forces occupied Dmanisi and Lore, with the latter's castle initially governed by a Beglarbeg and later transformed into a Sandjak under Childir's jurisdiction in 1592. Ottoman sources note the establishment of a new Beglarbeg domain, the Eyalet of Childir, uniting the territories of Akhaltsikhe, Artaani, and the areas along the Tshorokhi River. Uzuncharshil additionally asserts the unification of Oltisi and Artaani, forming the Ottoman rule in Samtskhe.

Throughout the Ottoman occupation, Beglarbeg domains were established in Shirvan, Daruband, Van, Yerevan, and Gandja-Karabagh. Turkish records from the 16th and 17th centuries divided the Armenian region into administrative units (Eyalet or Vilayet) including Erzurum, Van, Kars, Rum (Sebastia), and Diyarbakir.

In the process of implementing Ottoman rule, the Ottomans conducted population censuses, which were met with hostility from the local inhabitants. In some instances, the Ottoman Porte was compelled to retreat and seek compromise due to resistance.

The Ottoman rule in the South Caucasus rested on military force, leading to a growing resistance among the local populations as they sought to liberate themselves from Ottoman dominance.

Key words: Ottoman Dominion, South Caucasus